

Київську традицію початків Русі підпорядковано новгородській, більш прийнятній династії і дружині, і в зв'язку з тим розвинено варязьку теорію, в ширшому розумінні — теорію провідної ролі варягів в політичній і культурній історії Русі. Так з'явилась у «Повісті» історія про покликання до Новгороду Рюрика, походи Аскольда і Діра і потім Ігоря на Київ і т. д. На сім місці я не буду ближче входити в розгляд сеї нової комбінації старих київських переказів з такими теоріями і переказами — зроблене се було мною досить детально в історії України-Руси.

Паралельно з тим ішло хронологічне розширення первісної повісті через додавання нових циклів. Серії коротких річних записок, котрими продовжувано більш зв'язле і прагматичне оповідання, крок за кроком заступлено більшими оповіданнями, які почасти займали їх місце, почасти вміщались серед них. Так ввійшла велика повість про Володимира, властиво, комплекс різних повістей і переказів про християнізацію Русі, в більш-менш переробленій, скомпільованій формі: оповідання про Ольгу, про варягів мучеників, похід Володимира на Корсунь, його охрещення. Шахматов бачив під тим болгарський підклад: повість про охрещення царя Бориса, приложену з деякими переробками до Володимира; але се болгарське записочення не potwierджується аналізом матеріалу. Навпаки, виясняються тісні зв'язки його з різними східнослов'янськими повістями про Володимира, звісними в пізніших рукописах XV, XVI, XVII в., а в основі своїй, очевидно, значно старшими — різними переходовими мотивами, зв'язаними з традицією X віку¹. Відносини сих повістей до літописного оповідання ще добре не вияснені, так само як і переважної більшості пізніших варіантів літописних оповідань передволодимирової доби².

Потім друга, поменша компілятивна стаття оповідає про події, зв'язані з смертю Володимира і боротьбою його синів. Вона в багатьом дуже близька до «сказання про Бориса і Гліба», багато черпає, очевидно, з поетичних творів на теми сих подій: про деякі мальовничі подробиці, які виявляють сліди сих творів, скажемо пізніше. Тут же завважимо, що по сій повісті відчувається справді прогалина, — закінчення літописного циклу, що може припадати на 1030-і рр.,

¹ Вони вичислені в останнім виданні I т. «Історії України-Руси», с. 575.

² До смерті Ольги оповідання пізніших компіляцій й переробок зібрав Гілляров, його збірка під заголовком «Преданія русской начальной летописи», 1878, була випущена в 1890-х рр., але й потім зосталась без уваги.

часи організації нового кафедрального кліроса в Києві, тим часом як друга половина століття (після повісті про Яро-слава) виявляє тісні зв'язки з Печерським монастирем. Сюди належить повість про печерських подвижників, розбита в літописі на дві часті, під рр. 1051 і 1074, оповідання про віднайдення мощей Феодосія під 1091 і чимало поменших звісток.

Шахматов висловив здогад, що з початком сімдесятих років кафедральний літопис було доповнено в Печерським монастирі «великим Никоном», в котрім Приселков дода-чив відставленого від кафедри м. Іларіона. Постать борця за незалежність руської церкви — печерського літописця виходить дуже ефектна, може багато говорити фантазії, але ніяких реальних підстав вважати Никона письменни-ком ми не маємо, як я вже вказав вище, і зовсім неймовір-но, аби його сучасник і великий прихильник Нестор ні слів-цем не згадав про се. Так само чистим здогадом являється гадка Шахматова, що новий цикл літопису утворився в Пе-черським монастирі коло 1095 р. завдяки ініціативі тодіш-нього ігумена Іоанна. Не силкуючись на подібні здогади, ми натомість краще приглянемося тому літературному ма-теріалові, який помітний в сій другій половині літопису (до складових частин першої ми ще повернемося, вишукуючи в ній останки старої поетичної творчості).

Після повісті про початок Печерського монастиря, вклю-ченої під р. 1054 і вище нами вже обговореної, звертає на себе увагу повість про повстання в Києві 1068 р.: підступне поневолення Всеслава, котрого се повстання визволило і посадило на київським столі, і погром князів половцями, що послужив приводом повстання. З приводу сього редак-тор літопису пускається в міркування про божі кари за грі-хи, використовуючи для сього популярне слово «О казнях божіх». В зв'язку з сим правдоподібно стоїть оповідання про небесні знаки, які попередили се нещастя, і до них до-точені різні дивні «знамення» з грецьких джерел. Весь комп-лекс звісток, цитат, рефлексій, очевидно, перетерпів різні редакторські зміни, але в побожних міркуваннях про силу хреста, котру образили князі, цілувавши Всеслові хрест і потім поневоливши його в свято Воздвиження Хреста, і воно принесло йому визволення, відчувається момент, в кот-рім се писалось: по гарячих слідах подій, без передчуття, що́ буде з тим київським князюванням Всеслава.

Я наводжу в приблизній реставрації сей словесний епі-зод, поетично оброблений в «Слові о полку Ігоревім», а в ХІХ в. з зворушенням читаний поколіннями романтиків на-шого старогб «народоправства» — історію першої історично

записаної української революції, з поставленням всенародно вибраного князя:

«Заратився Всеслав, син Брячиславів, полоцький і захопив Новгород¹. Ярославичі ж три — Ізяслав, Святослав, Всеволод, зібравши військо, пішли на Всеслава — серед великої зими. Прийшли під Мінськ, і міняне зачинилися в городі, а сі браття здобули Мінськ, вирубали мужів, жінок і дітей взяли «на щити» [поділили в полон] і пішли к Немизі. І Всеслав пішов проти, і зійшлися оба війська на Немизі, місяця марта в 3 день. І був великий сніг, і пішли напроти себе, і була січа зла. Впало багато, і подолав Ізяслав, Святослав і Всеволод, а Всеслав утік.

Потім же, місяця червня в 10 день, Ізяслав, Святослав і Всеволод цілували хрест Всеславові, кажучи: «Прийходь до нас, не зробимо тобі нічого злого!» Він же, покладаючись на цілування хреста, переїхав човном Дніпро. Ізяслав пішов у шатро наперед, а Всеслав ішов за ним, і тут узяли Всеслава, на Рші під Смоленськом, переступивши хрест. Ізяслав же привів Всеслава до Києва і всадили його до поруба, з двома синами.

В той же час² прийшло на Руську землю половців багато. Ізяслав, Святослав, Всеволод пішли проти них на Альгу. І була ніч, і пішли проти себе. За гріхи наші побідили половці і побігли князі руські — Ізяслав з Всеволодом до Києва, а Святослав до Чернігова. І люде київські прибігли до Києва і, вчинивши віче на торговищі (на Подолі), послали князеві сказати: «От половці розсипались по землі, дай нам, княже, оружје та коні, будемо ще битися з ними!» Ізяслав же сього не послухав. І почали люде говорити на воеводу, на Коснячка, і пішли з віча на гору і прийшли на двір Коснячків, а не знайшовши його, стали коло двору Брячиславового і сказали: «Ходім, висадім дружину з погребя». І розділились надвое: половина їх пішла до погребя, а половина пішла мостом: сі пішли на княжий двір. Ізяслав сидів на сінях з своєю дружиною, і вони [люде] почали споритись з князем: стояли долі, а князь дививсь через вікно. Дружина стояла коло князя, і сказав Ізяславові Туки Чудинів брат: «Бачиш, княже, люде розкричались! Пошли, щоб пильнували Всеслава». Коли він се говорив, прийшла й друга половина людей, відчинивши погріб. І сказала дружина князеві: «Се зле! Пішли до Всеслава: нехай облесно покличуть його до віконця, щоб пробити мечем». Але князь сього не послухав. Люде ж підняли крик і пішли до поруба Всеславового, а Ізяслав, побачивши се, з Всеволодом утік з двору. Люде ж вирубали Всеслава з поруба і поставили [вар.: прославили] його серед двора князя, і двір княжий розграбили: нечисленне множество золота і срібла, кунями і шкірою. Ізяслав утік до ляхів, а Всеслав сів у Києві в 15 день сентября.

Се так Бог показав силу хреста, бо Ізяслав, цілувавши хрест, ухопив його [Всеслава]. За се Бог навів поганих, а сього [Всеслава] явно визволив чесний хрест: бо в день Воздвиження Всеслава, зітхнувши, сказав: «О, хресте чесний! За те, що я вірив тобі, визволи мене з рову сього!» І Бог показав силу хреста в науку землі Руській, аби не переступали чесного хреста, цілувавши його. Бо велика сила хреста!

¹ Шахматов уважав сю записку запозиченою з Новгородського літопису. Щось подібне, однак, мусило бути в київській повісті. Іншими гадками Шахматова про первісний вигляд сього тексту (Разыскания, с. 168—9 і 606) користуюсь, оскільки вважаю їх умотивованими.

² Сі слова додаю замість «року 6576», очевидно, поставленого при хронологізації літопису.

Хрестом перемагаються сили бісовські. Хрестом Господь помагає князям в битвах. Хрестом захищені вірні люде побіждають супротивних супостатів. Хрестом рятуються скоро в напасті, хто з вірою його призиває. Нічого біси не бояться, крім хреста. Коли від бісів буває мана, познаменувати лице хрестом, і вони прогоняться».

Се слово з нагоди пригоди Всеслава в літописі перебите аж двома іншими додатками, включеними в літопис. Одно — се згадане слово о казнях божиїх. Друге — записка про щасливий похід Святослава на половців, що стався після погрому на Альті. Шахматов добачав тут записку з Чернігівського літопису. Цілий літопис — се, може, й забагота; чернігівська записка — се можливе, але вона могла бути зроблена і в якійсь монастирі чернігівської фундації в Києві.

Під р. 1071 читається повість про волхвів і волхвування, написана з нагоди появи «в та же времена» якогось ѡлхва в Києві та його пророкувань, що грецькі землі будуть міняти свої місця; вступна фраза «в та же времена» ясно показує його непричетність хронологічному літописному оповіданню¹. Головну його частину становить оповідання, записане зі слів воеводи Яна Вишатича про його диспут на Білім озері з волхвом, який викладав дуже інтересну дуалістичну космогонію, аналогічну з нашими легендами і піснями космологічного змісту.

Під р. 1072 записка про перенесення мощей Бориса і Гліба, зачерпнена з тих же вишгородських записок, які ми бачили вище при «казанії»².

Оповідання про смерть Ізяслава Ярославича, під р. 1078, переходить в апологію покійного князя від різних закидів («коли хто каже: «Киян посік тих, що висадили Всеслава з поруба»), похвала його братолюбю і міркування про чесноту братолюб'я взагалі виглядає як відгомін якогось похоронного слова. Те ж саме трохи далі, під р. 1087, з нагоди смерті Ізяслава Ярославича Ярополка. Висловлено було досить правдоподібний здогад, що се уривок з слова, сказаного митрополитом на похороні убитого князя:

«Многы бѣды приємъ, без вини изгонимъ отъ братья своея, обидимъ и разграбленъ, наконецъ и смерть горку прия, — но вѣчнѣй жизни и покою сподобися. Таковъ бѣ быше блаженный князь Ярополкъ — кротокъ, смиренъ, братолюбивъ и нищелюбецъ, десятину дая отъ всихъ

¹ Шахматов висловив гадку, що се продовження оповідання про дивні пригоди і знаки, які віщували українські замішання 1068—9 рр., що стоїть в літописі під р. 1065.

² В сім місці Шахматов покладав край розширеної редакції, зробленої Никоном і доведеної до початків 1073 р. Підставою для нього послужило, що в сім місці (під 1074 р.) кінчиться подібність між «Повістю» і «Софійським Временником», пізнішою компіляцією, яка, по його гадці, використала старий київський літопис в старшій редакції.

скоть своихъ Святѣй Богородиць и отъ жита на вся лѣта. И моляше Бога всегда, глаголя: «Господи Боже мой, Ісусе Христе, приими молитву мою і дай ми смерть такову, якоже вдалъ еси брату моему Борису и Глѣбови...»

Дуже интересна повість вставлена в літопис під р. 1093, слідом за запискою про смерть Всеволода і запанування в Києві Святополка¹. Вона дуже нагадує вищенаведену повість про київську революцію і поставлення в Києві Всеслава. Починається історією нападу на Київщину половців і конфлікту на сім ґрунті у Святополка і приведеної ним до Києва дружини з старими київськими боярами (на чолі їх Ян Вишатич, один з інформаторів літописців). Описує дуже докладно похід на половців і нещасливу битву під Трипіллям, з докладною датою, далі облогу половцями Торчеська, переходить в побожні міркування з сього приводу на тему божих кар, очевидно, повставлювані в первісне оповідання, яке дуже мальовничо описує тодішню біду, піддання міста половцям і гірку долю невільників. Се найстарший тип невільничої поезії, який звучить місцями як відгомін якоїсь невільницької псалми:

«Половцемъ же осѣдящимъ Торчський, противящемъ же ся Торкомъ и крѣпко борющимся ізъ города, убиваху многы отъ противныхъ. Половци же начаша налѣгати і отънимаху воду, и изнамагати начаша у городъ люде жажою водною и гладомъ. И прислаша Торци къ Святополку глаголюще: «Аще не пришлещи брашна, предатися имамы». Святополкъ же пославъ и не бѣ лзѣ украстися в городъ, множества ради ратныхъ. И стояша около города недѣль 9, и раздѣлишася надвое: єдини сташа у града, ратью борюще, а друзи поидоша Києву, и пустиша на воропъ [на рабунок] межи Києвъ и Вышгородъ. Святополкъ же выиде на Желяню и поидоша обои противу собѣ, и ступишася и укрѣпилися брань, и падаху язвєнии предъ врагы нашими, и мнози погыбоша и быша мертви, паче неже у Треполя, Святополкъ же приде Києву самъ третий. И быша же си злая мѣсяца июля 23, наутрея же, в 24, у святоу мученику Бориса и Глѣба, бысть плачь великъ у городъ, а не радость, грѣхъ ради нашихъ и неправды.

Половцѣ воеваша много и възвратишася к Торчєскому. Изнемогоша люди в градъ отъ глада и предашася ратнымъ. Половцѣ же приємѣше градъ, запалиша огнемъ и люди раздѣлиша, и ведоша я у вежѣ к сердобоямъ своїмъ и сродникамъ своимъ много роду крєстьянска. Стражающе, печални, мучими, зимоу оцѣпляєми, в алчи и в жажи и в бѣдѣ, опуснѣвши лица, почернѣвши телєсы, незнаємоу страноу, языкомъ исполинномъ², нази ходящи и боси, ноги имуше сбодєны тернѣємъ, со слєзами отвѣщаваху другъ къ другу глаголюще:

¹ Шахматов тут бачив закінчення третього літописного циклу, зробленого в Печерськїм монастирї за ігумена Іоана, між р. 1093 і 1096 («Нєсторъ-лїтописецъ», с. 33); її вступом уважав він ту передмову, про котру нижче.

² Серед дикого народу. Варіант.: «языкомъ испалєномъ», — з язиками, спалєними згагою.

«Азь бѣхъ сего города», «А язъ сея веси». Тако съвоспрошахуся со слезами, родъ свой повѣдающе и въздыхающе, очи возводяще на небо к Вышнему, свѣдущему тайная».

Доволі складний комплекс різних творів, цитат, ремінісценцій згромадилось також під р. 1096. Насамперед маємо тут доволі заокруглену і суцільну повість про війну Мономаха і його синів Мстислава й Ізяслава з Олегом Гориславичом, ту саму, що дала привід до вже звісної нам «грамоти» Мономахової до Олега. Повість написана з становища Мономаховичів в Новгороді, може, новгородцем таки, як се дає зрозуміти її закінчення: «Мстиславъ же узворотися въспясть къ Суждалю, и оттуду приде Новгороду, въ городъ свой, молитвами преподобнаго епископа [новгородського] Никиты: се же бысть исходящу лѣту 6604, индикта 4, наполы» (в середині индикту, що починався з 1 вересня, тим часом як рік кінчився місяцем лютим, бо починався в марті, отже, діялось в місяці лютім).

Се оповідання розбите кількома київськими звістками про напади половців. Одна особливо інтерна тим, що вказує в авторі печерського монаха:

«Приидоша на манастирь Печерський, намъ сущимъ по къльямъ, почивающимъ по заутрени, и кликоша около манастиря, и поставиша 2 стѣга предъ ворота манастирскими. Намъ же бѣжашимъ задомъ манастиря, а другимъ възбѣгшимъ на полать [на хори церкви], безбожнии сынове Измаилеви высъкоша врата манастирю и устремилася по къльямъ, высъкающе двери, изношаху еже аще обрѣтаху у къльни».

До сього прилучені міркування про походження сих «синів Ізмаїлевих» від нечистих народів, про котрі оповідається в Откровенії Мефодія патарського, і оповідання новгородця Гюрата Роговича («яж слышахъ преже сих 4 лѣтъ, яже сказа ми Гюрата Роговичъ новгородецъ») про північних угрів, в Печорськім краю, в сусідстві з самоїдею, і німу мінову торгівлю з ними:

«Молвять, не разумѣти языку ихъ, но кажють желѣзо и помавають рукою, просяще желѣза, и аще кто дасть имъ желѣзо: или ножъ, или сокиру, и они дають скорою противу». В них наш учений коментатор пізнав народи, загнані на край світа і «заклепані» в горі Олександром Македонським, описані в тім же «Откровенії Мефодія».

Продовження сього оповідання, очевидно, читається далі, під р. 1114, де оповідається зі слів ладожан (в Новгородськім краю) про різні дива, які діються на півночі, «за Югрою і за Самоедью»: як з одних тут спадають молоді вивірки, а з других — малі оленята. Се дає привід незвісному книжникові до екскурсів по аналогічні дива до візан-

тійської премудрості, зачерпненої безпосередньо з Амартола чи якоїсь компіляції.

Потім, під р. 1097, наступає славна повість Василя про осліплення Василька теребовельського і волинську війну, що виникла з сього приводу. Вона, очевидно, стратила свій початок, його місце заступила записка про княжий з'їзд на Любчу або скомбінована з нею якась фраза повісті. Інші короткі записки з сих років, 1098—1100, заціліли далі, тільки відсунені отсею вставленою повістю Василя, і се урятувало її від переробок, для скомбінування з сими записками. Завдяки тому маємо в досить чистій формі сю прегарну повість — одну з найкращих, які донесла нам наша традиція. Хоча автор Василь вважається духовною особою, і се можливо¹, але, в кожнім разі, він дуже помірковано стилізував своє оповідання «от писанія», і воно не порушено задержало безпосередність почувань, поглядів і мотивів своїх героїв, визначається простотою, силою і виразністю вислову і малюнка, підіймається до високого пафосу, до артистичної мальовничості місцями, але ніде не стає тривіальним і банальним. Найбільш сухе і збите оповідання при кінці: може бути, покорочене вже в літописі, а може, й самим автором договорене тільки як епілог розповіджених подій. Коли вважати текст повісті не поправленим редактором, то його вирази показують, що повість написана по смерті Давида, себто після р. 1112, але за життя Василька (що вмер р. 1124). Для характеристики її манери я наведу кілька уривків:

«Прийшов Святополк з Давидом до Києва, і раді були всі люде. Тільки диявол сумував про сю любов [заключену князями на Любчу]. І вліз сатана в серце деяких мужів, і почали говорити Давидові Ігоревичеві, а говорили так, що «Володимир зложився з Васильком на Святополка і на тебе». Давид же няв віру брехливим словам і почав намовлювати [Святополка] на Василька, так казав: «Хто вбив брата твого Ярополка? а тепер він замишляє на тебе і на мене і зложився з Володимиром! промишляй но про свою голову!» Святополк збентежився, говорив: «Чи се правда чи брехня?» — і не знав. І сказав Святополк Давидові: «Коли правду кажеш, нехай Бог ти буде свідком; коли ж з зависті говориш, нехай його Бог заступить». Узняв жаль Святополка

¹ Найбільш проречиста з сього погляду вказівка — се компліменти Мономаху за його любов і поблажливість до «чорноризецького чину»: автора дійсно можна вважати чорноризцем — монахом невисокого рангу; може бути, що був він справді монахом Видубицького монастиря, куди заїздив Василько в Києві, і се одмічено в повісті. Сей здогад я вважаю правдоподібним. Натомість гадку Шахматова, що повість була написана в Перемишлі (sic) на дворі Василька (котрий, одначе, був князем теребовельським), я вважаю зовсім безпідставною. Щоб се був духовник або двірський священик Василька, також властиво ніщо не показує. Він досить об'єктивно ставиться до Василька.

за брата і за себе, почав думати, чи се не правда? і став вірити Давидові. І підійшов Давид Святополка. І почали думати на Василька, а Василько сього не знав, ні Володимир.

І почав Давид говорити: «Коли не вхопимо Василька, то ні тобі не буде княження в Києві, ні мені в Володимирі». І послулав сього Святополк.

А Василько прийшов 4 ноября і перевізся на Видубичі, пішов поклонитись святому Михайлові в монастир, і вечеряв там, а товари свої [обоз] поставив на Рудниці. Як настав вечір, пішов до свого товару. Як настав ранок, прислав Святополк, переказуючи: «Не йди від моїх іменин» [на св. Михайла, 8 падолиста]. Василько ж відмовився, сказав: «Не могу ждати, може бути рать [війна] дома». І прислав Давид до нього: «Не ходи, брате, не противя братові старійшому, підемо [потім] оба». Та Василько не хотів так зробити, не слухав їх. І сказав Давид Святополкові: «Чи бачиш? не вважає на тебе, хоч тут в руках твоїх ходить. А як піде до своєї волості, побачиш сам, чи не забере городів твоїх Турова і Пінська, й інших твоїх городів. Тоді згадаєш мене! Але ти поклич його ще тепер і вхопи та дай мені».

І послулав його Святополк, і послав по Василька, переказав: «Коли не хочеш чекати моїх іменин, то прийди нині, привітайся зі мною та посидимо собі з Давидом разом». Василько й обіцяв прийти, не знаючи лєсті, яку на нього кував Давид.

Василько всім на коня і поїхав, і стрів його отрок його, і розповів йому тими словами: «Не ходи, княже! хочуть тебе вхопити!» Не послушав його той, помислив: «Як же хотіли б мене вхопити? Оногди цілували хреста, кажучи: «Коли хто на кого,—на того буде хрест і ми всі!» І подумавши так, перехрестивсь, кажучи: «Нехай буде воля Господня». І поїхав з малою дружиною на княж двір.

Вийшов проти нього Святополк, пішли в гридницю [вар.: истьбу], прийшов Давид і сіли. І почав Святополк говорити: «Зостанься на свято». І сказав Василько: «Не могу, брате, зостатись,—вже я й товарам казав іти наперед». Давид же сидів наче німий. І сказав Святополк: «Поснідай, брате!» І згодився Василько поснідати. І сказав Святополк: «Посидіть ви тут, я під, приготую». І пішов, а Давид з Васильком сіли. І почав Василько говорити до Давида, і не було в Давиді ні гласа ні послушання,—настрашився, і лєсть мав у серці. І посидівши трохи, Давид сказав: «А де брат?» Йому сказали: «Стоїть на сінях». І Давид устав, кажучи: «Я піду по нього, а ти, брате, посидь». І Давид устав і пішов. І як вийшов Давид, замкнули Василька, закувавши в дві окови, і приставили до нього на ніч сторожу, 5 ноября [день, мабуть, потім приписано).

Другого дня Святополк скликав бояр і киян і розповів їм, що йому оповів Давид: «Брата тобі вбив, і на тебе змовивсь з Володимиром, хоче тебе вбити і город твій зайняти». І бояре та люде сказали: «Тобі, княже, треба пильнувати своєї голови. Коли Давид сказав правду, нехай буде Василькові кара; коли Давид сказав неправду, нехай буде йому Бог месником, і він відповідає перед Богом». І довідались ігумени, і почали просити за Василька Святополка. Святополк же сказав їм: «То Давид!» Давид же, довідавшись, став підбивати його на осліплення: «Коли сього не зробиш, а пустиш його, то ні тобі княжити, ні мені!» Святополк же хотів пустити його, але Давид не хотів— боявся його.

І на ту ніч відвели його до Звенигорода—се малий городок коло Києва, верст з десять віддалі. Привезли його на возі, скованого, і, зсидивши з воза, завели до малої «істобки» [кімнатки].

І сидячи там, побачив Василько Торчина, що гострив ніж, і порозумів, що його хочуть осліпити, і скричав до Бога з великим плачем і

Стогоном великим. І тут ввійшли послані Святополком і Давидом! Сновид Ізечевич, Святополків конюх, і Дмитр, конюх Давидів, і почали стелити ковер, і постеливши, вхопили Василька і хотіли його кинути, і він боровся з ними сильно, і вони не могли його кинути. І ввійшли тоді інші, і кинули його, і зв'язали, і, знявши дошку з печі, положили йому на груди. І сіли по оба боки Сновид Ізечевич і Дмитр і не могли його утримати. І приступили ще інших два і зняли з печі другу дошку і сіли, і придавили його сильно, так що груди тріщали. І приступив Торчин, на ім'я Берендій, вівчар Святополків, держучи ніж, і хотів устроити ніж у око, і не трапив ока, а перерізав лице — єсть та рана на Васильку і донині. Потім устроїв йому ніж у зіницю, вийняв зіницю, потім у друге око увертів ніж, вийняв другу зіницю. Під той час [Василько] був як мертвий. І взяли його на ковер і положили на віз, як мертвого, і повезли до Володимира.

І переїхавши міст звижденський прийшли й стали з ним на торговиці. І стягнувши з нього криваву сорочку, дали випрати поладі. Попада, виправши, одягла на нього. Ті обідали, а попада почала над ним плакати, бо він був як мертвий. Збудив його той плач і сказав ві: «Де си ми? Ті ж йому сказали: «Над Здвижем у городі». Він попитав води, і ті йому дали. І напивсь води, і вступила душа, і спам'ятав і полапав сорочку і рече: «Чому съте зняли з мене? нехай би в сій сорочці смерть прийняв і став перед Богом у кривавій сорочці». Ті ж пообідали і пішли з ним возом скоро, хоч по трудній дорозі, бо тоді був місяць грудень, себто ноябр. І прийшли з ним до Володимира за 6 день. [Наступає оповідання про інтервенцію князів у сій справі, по сім:]

Як був Василько в Володимирі, вище згаданім місті, і наблизився великий міст, і я був там же в Володимирі, одної ночі прислав по мене князь Давид. І я прийшов до нього. Дружина сиділа коло нього, і він мене посадив і сказав: «От мовив Василько сеї ночі Вланові і Колчі — так сказав Василько: "Зачуваю, що Володимир і Святополк ідуть на Давида; нехай би Давид мене послухав, я б послав свого мужа до Володимира, щоб він вертався: напевно, якби йому сказати, то він не піде". Так от, Василю, посылаю тебе, — поїдь до Василька з отсими двома отроками і скажи йому так: «Якщо хочеш послати свого мужа до Володимира, і Володимир вернеться, то дам тобі котрий хочеш город: хоч Всеволж, хоч Шеполь, хоч Перемиль».

Я пішов до Василька і сповів йому всю мову Давидову. А він сказав: «Сього я не мовив: але, надіючись на Бога, пошлю до Володимира, аби не проливали крові за мене. Але сього мені дивно: дає мені свій город, — а мій Теревовль, моя волость — почекаю її ще й тепер!» Так воно й сталось — скоро дістав свою волость. Мені ж сказав: «Піди до Давида і скажи йому: «Пришли мені Кулмія, я його пошлю до Володимира». І не послухав його Давид, і послав мене знов, кажучи: «Нема Кулмія». І сказав мені Василько: «Посидь трохи!», і сказав слугі своєму вийти, і сів зо мною і зачав говорити:

«Се азъ слышу, оже мя хочеть Давыдъ давати ляхомъ. То се мало насытилъ крове моея, і се хочеть болше ся насытити, оже мя вдасть имъ. Азъ бо Ляхомъ много зла створихъ, и еще есмь хотѣлъ створити и мстити Руськую землю. Аще мя вдасть ляхомъ, не боюся смерти, но се повѣдаю ти по истинѣ, яко наведе на мя Богъ за мое узвышене¹. Яко приде мнѣ вѣсть, яко идутъ ко мнѣ Берендичи и Печенѣзи и Торци, и се рекохъ въ умъ своемъ: отже ми будутъ Берендичи, и Торци и Печенѣзи, и реку брату своему Володареви и Давыдови: дайта дружину свою молодѣющею, а сами пийта и веселитася! И по-

¹ Гордість, високі мислі.

мыслихъ на землю Лядскую: наступлю на зиму и на лѣто и возму землю Лядскую и мщу землю Русскую¹. И посемь хотѣлъ есмь перейти Болгары дунайскія и посадити я у себѣ. По семь хотѣхъ проситися у Святополка и у Володимира на Половцѣ: и поиду, рѣхъ, на Половцѣ, да любо налѣзу себѣ славу любо главу слою слою за Русскую землю². А иное помышленье в сердци моемъ не было ни на Святополка ни на Давыда. И се кленуся Богомъ и его пришествиемъ, яко не помыслилъ есмь зла братѣи моеѣи ни в чемъже, но за мое узнесенье — оже пойдеша Берендичи ко мнѣ, и возвеселися сердце мое, и возвеличися умъ мой, и низложи мя Богъ и смири мя».

Далі йде оповідання про війну Володимира з Давидом, наслідником котрої Давид мусив пустити Василька, і той, вернувшись до своєї Тербовельської волості, разом з Володарем почав воювати Давида, а Святополк, діставши від Мономаха і Святославичів поручення відібрати — для себе — Давидову волость, з свого боку, повів компанію проти нього:

«Святополк же, прогнавши Давида, почав думати й на Володаря та на Василька, кажучи, що «се ж волость мого батька і брата!» І пішов на них. І Володар та Василько, почувши се, пішли напроти, узявши хрест, що той їм цілував на тім, що «я на Давида прийшов, а з вами хочу мати мир і любов», а переступив Святополк хрест, надіючись на множество війська. І зійшлися на полі Рожні. Як обі сторони ісполчилися, Василько взяв хрест, кажучи, що «ти його цілував, і спершу відібрав зір у очей моїх, а тепер відібрати хочеш і душу у мене, нехай уже буде між нами сей хрест чесний». І пішли оба на бій проти себе, і зійшлися полки, і багато людей побожних бачило хрест над Васильковими воями — високо піднесений. Була битва велика, і з обох полків упало багато. І побачив Святополк, що битва люта, і побіг до Володимира. Володар же і Василько, побідивши, стали тут, кажучи: «досить нам на межі своїй стати!» — і не пішли нікуди». (Проти сих замислів Святополка об'єдналися Ростиславичі з Давидом, і тим часом як Святополк спровадив на них угрів, Давид покликав в поміч половців).

«Ярослав, Святополків син, прийшов з уграми — король Коломан і два єпископи стали коло Перемишля над Вагром, а Володар зачинився в городі. Давид якраз прийшов від ляхів і посадив жінку свою у Володаря, а сам пішов до половців. І перестрів його Боняк, і Давид вернувся, і пішли на угрів. І йдучи, стали на нічліг, і як була північ, встав Боняк і від'їхав від раті і почав вити по-вовчому. І одвинувся йому вовк, і почало багато вовків вити. Боняк же, приїхавши, сказав Давидові: «Побіда нам на угрів!» І другого дня Боняк ісполчив військо свое і Давидове: було Давидових 100 сот, а Бонякових 300 сот. І поділив їх на три полки і пішов на угрів. І пустив вперед [«на воропѣ»] Алтунопу з 50, а Давида поставив під стягом, а сам розділився на два полки, по 50 на сторону. Угри ж ісполчилися відділками, бо угрів було числом 100 тисяч. Алтунопа пригонив до першого заступу і, стріливши, побіг від угрів. Угри подумали, що то Боняк від них тікає і погналі за ними. А Боняк погнався за ними, рубаячи їх в плечі. Алтунопа вер-

¹ «І подумав я на землю Лядську: наступлю я на неї на цілу зиму і літо і знищу землю Лядську, помшуюся за землю Русську».

² «Сказав я собі: піду на половців,— або собі слави добуду, або голову положу за Руську землю».